

УДК 930.1 (477)(092) «1833 – 1885»

Г.С. АНТИПЕНКО

ДО ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ ПОСТАТІ О.Ф. КІСТЯКІВСЬКОГО

Антипенко Ганна Сергіївна – магістр історії, директор Музею історії Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Проаналізовано досягнення історіографії XIX – початку XXI ст. у питанні вивчення постаті Олександра Федоровича Кістяківського. Виокремлено основні етапи та групи досліджень даної особистості.

Ключові слова: О. Ф. Кістяківський, історіографія, громадська діяльність, наукова діяльність, біографічні дослідження.

Проанализированы достижения историографии XIX–XXI вв. в вопросах изучения личности Александра Федоровича Кистьяковского. Выделены основные этапы и группы исследований данной личности.

Ключевые слова: А. Ф. Кистьяковский, историография, общественная деятельность, научная деятельность, биографические исследования.

It has been analyzed the achievements of historiography studies for the period XIX–XXI centuries of Aleksandr Fedorovich Kistiakovskiy personality. There were distinguished the main phases and groups of studies of the present person.

Key words: A. F. Kistyakovskiy, historiography, public activity, scientific activity, biographic researches.

© Г.С. Антипенко, 2012

Постановка проблеми. Постать О. Ф. Кістяківського – видатного українського вченого-криміналіста, активного наукового та громадського діяча є малодослідженою. Більшість досліджень лише опосередковано розглядали дану особистість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У ході детального опрацювання існуючої літератури, в якій згадувалося ім'я О.Ф.Кістяківського, весь пласт досліджень умовно було поділено на три групи: перша, кількісно найбільша, складається з досліджень наукової діяльності О.Ф.Кістяківського, а саме: праці Л.Білогриць-Котляревського, І.Луцицького, І.Фойницького, О.Харитонові (Нагорнюк), О.Скакуна, В.Тернавської та ін. До другої групи можна віднести роботи біографічного характеру. Це в першу чергу енциклопедії з права, де вміщено біографічні дані вченого. Більш детально розкрив життєвий шлях вченого його соратник В.Науменко. Третю групу складають праці, що стосуються певних аспектів громадської діяльності О.Ф.Кістяківського. Суспільну діяльність юриста опосередковано вивчали А.Катренко, С.Світленко, А.Лимар і ін. Проте дані роботи лише епізодично торкалися життя та діяльності О.Кістяківського.

Мета дослідження. Розкрити історіографічну базу дослідження постаті О.Ф.Кістяківського. Показати недосліджені лакуни життя та діяльності видатного вченого.

Виклад основного матеріалу дослідження. Початок наукового вивчення постаті О. Ф. Кістяківського припадає на 80-ті рр. XIX ст. Зокрема, серед дослідників слід назвати Л.Білогриць-Котляревського, І.Луцицького, В.Науменка, І.Фойницького [2, 15, 20, 27].

Першим почав вивчати наукову діяльність Кістяківського Л.Білогриць-Котляревський. У своїй статті «Очерк научной деятельности профессора А.Ф.Кистьяковского» дослідник зробив стислий

огляд наукових праць О.Кістяківського. Він подав дані про наукові уподобання Кістяківського, показав усю широту обраних ним тем, висвітлив провідні тенденції, відображені в роботах вченого. Та це лише огляд, в якому ще відсутній аналіз і критичний підхід до його робіт [2]. Наукову діяльність криміналіста вивчали також І.Фойницький та І.Луцицький. Новаторство Фойницького полягає в тому, що він уперше розкрив діяльність Кістяківського у галузі криміналістики. Розкрито, які способи і методи використовував Олександр Федорович, до якого напряму кримінального права належав і як популяризував свої роботи [27].

У праці І.Луцицького «Труды О. Ф. Кистьяковского в области истории и обычного права» подано не лише опис його робіт, а й наочно продемонстровано, чому саме та чи інша тематика була до вподоби Кістяківському. Автор зауважував, що Олександр Федорович не належав до юристів, які замикалися лише на вивченні зводу законів. І.Луцицький показав прагнення вченого, навіть у наукових роботах, бути ближчим до простого люду, що проявилось у виборі ним тематик [15]. Суспільні погляди і світоглядні орієнтири Кістяківського І.Луцицький висвітлив у некролозі. Він зазначав, що Олександр Федорович був відданий суспільним інтересам, навіть якщо вони йшли всупереч із власними, показав його гарячу любов до свого народу [16].

Зробив спробу науково проаналізувати життєвий шлях та суспільну діяльність О. Кістяківського його соратник, вчений, педагог і активний громадський діяч В. Науменко. Робота Науменка «Александр Федорович Кистьяковский (Биографический очерк, с отрывками из рукописной автобиографии)» містить як джерелознавчий аспект, так і історіографічний, ґрунтується на даних автобіографії Кістяківського та на споминах сучасників. В. Науменко намагався подати відомості,

які Олександр Федорович навмисно замовчував у своїй автобіографії. З цією метою він спілкувався з його друзями і дізнавався багато нового й цікавого про життєдіяльність О.Ф.Кістяківського. Та чим ближчі часи розповіді для В.Науменка, тим вона більше звужується інформативно і стає менш об'єктивною. Він починає викладати лише фактичні відомості, які не є болючими. І це зрозуміло, адже ще дуже близькі ті події для сучасників О. Кістяківського і автор не в змозі їх ще розкрити [20].

У цілому історіографія життєдіяльності О.Кістяківського кінця XIX – початку XX ст. вирізняється постановкою різних сюжетів. Водночас ці праці ще не були позбавлені суб'єктивності.

У радянські часи вийшли праці М. Василенка та А.Яковлівої, які стосувалися вивчення малоросійського права і наукової спадщини Кістяківського щодо цього питання [5, 32]. Також у цей час видаються узагальнюючі праці з історії Київського університету, де вміщено невеличкі нотатки про вченого. Як бачимо, в радянські часи зверталися до наукових здобутків О. Кістяківського у галузі права, а громадська та суспільно-політична діяльність узагалі не вивчалася. Причиною тому стало те, що в радянський час актуальними були радикальні ідеї класової боротьби і відповідно до цього тодішня історична наука вивчала революційні суспільні течії. О.Ф.Кістяківський перебував на ліберальних та поміркованих позиціях тому його постать не цікавила радянських дослідників. Лише з 90-х рр. XX ст. розпочалося поглиблене вивчення українського національного руху і дослідників знову зацікавила постать Кістяківського. У своїх роботах М.Катренко приділив багато уваги вивченню громадських осередків на терені України. Особливу увагу автор відвів вивченню діяльності Київської громади. У його дослідженнях містяться чимало відомостей про діяльність окремих її учасників, серед яких був і О.Ф.Кістяківський. Дослідник розкрив роль цієї постаті в діяльності громади [12].

Значний внесок у розробку даної проблематики зробив відомий дослідник українських національних змагань С.І.Світленко. З-під його пера вже вийшли десятки статей, в яких розкриваються причини, суть, наслідки та значення різноманітних суспільних течій [22, 23].

У його монографічному дослідженні «Народництво в Україні 60 – 80-х років XIX століття: теоретичні проблеми джерелознавства та історії» вміщено багато згадок про діяльність О. Кістяківського, посилянь на його «Щоденник» [23]. Особливу увагу автор звертає на щоденник Кістяківського як історичне джерело, який проливає світло на різні течії українського народолюбства. Не менш цінною для нас є стаття С.І.Світленка «Народництво Наддніпрянщини 60-80-х років XIX століття у фондах особового походження архівів, відділів рукописів науково-дослідних установ та бібліотек України», в якій автор дослідив місце знаходження архівних документів, що стосуються постаті О.Ф.Кістяківського [22]. Але це лише роботи, що дають нам лише окремі епізоди з життя та діяльності О.Кістяківського.

Своєрідний прорив у вивченні життя та діяльності О.Ф.Кістяківського відбувся з середини 90-х рр. минулого століття (1994 –1995 вийшов щоденник О.Ф.Кістяківського, що привернуло увагу дослідників). Грунтовну передмову до щоденника написав відомий археограф і джерелознавець І.Л.Бутич. Автор подав основні відомості з життя та діяльності О.Ф.Кістяківського. Після публікації двох томів щоденника вийшли статті І.Забіяки, Л.Линюк і ін. Дані статті актуалізують вивчення щоденника Кістяківського та є невеличкими екскурсами у життя та діяльність вченого, які сприяли подальшому вивченню постаті Кістяківського [11, 14].

Чималий вклад у вивчення нашої проблематики зробила В.С.Шандра. Дослідниця висвітлила інформаційний потенціал щоденника. Особливу увагу звернула на взаємовідносини між В.Б.Антоновичем і О.Ф.Кістяківським [30, 31]. Проте не лише В.С.Шандру привернуло вивчення стосунків Кістяківського з діячами українського національного руху. Так, дослідниця А.О.Лимар розглядає взаємовідносини М.Т.Симонова (Номис) та О.Ф.Кістяківського. Цінність цієї роботи полягає в тому, що вона проливає світло на петербурзькі роки життя Олександра Федоровича. Слід зазначити, що саме цей період життя вченого є майже недослідженим [13].

Окрім праць, які присвячені громадській діяльності О. Кістяківського, також почали відновлюватися дослідження його наукової спадщини. Цьому сприяли зміни в суспільстві в 90-ті рр. XX ст. Криміналісти почали знову звертатися до основних підходів, вироблених у XIX ст., адже це був час формування національної самосвідомості, правової культури українського народу. Всі ці питання знайшли своє відображення в працях ученого-юриста О.Ф.Кістяківського. Тому науковці починають ретельно досліджувати його науковий доробок.

За останні роки вийшло ряд праць, що висвітлюють здобутки Олександра Федоровича у галузі права. Тематично роботи можна поділити таким чином: присвячені безпосередньо науковій спадщині О.Кістяківського праці О.В.Харитонової (Нагорнюк), В.С.Тернавської, Р.Ємець, М.Гримич, В.Т.Дзюби, О.Ф.Скакуна, А.И.Сикилинди і ін. [17, 18, 19, 28, 26, 10, 6, 8], історії юридичного факультету Київського національного університету П.С.Берзін, В.І.Андрейцев, Ю.Д.Притика [4, 1, 21], юридичному товариству при університеті О.Березюк, А.Дмитренко і ін. [3, 9].

Серед провідних дослідників вивчення наукової спадщини Кістяківського слід назвати О.Харитонову (Нагорнюк). Автор розкрила значення ідей О.Ф.Кістяківського щодо історичного методу та наступності в кримінальному праві. Проаналізувавши праці Кістяківського, автор показала, як саме на практиці відомий правник використав історичний метод дослідження. Дослідниця вказала на безпосередній вплив робіт Кістяківського у подальшому розвитку кримінально-правової доктрини, спробувала розкрити генетичний зв'язок між ідеями О.Ф.Кістяківського та їх втіленням у науці

та законодавстві. Показала історичну тяглисть думок Кістяківського, які знаходять своє відображення в поглядах сучасних учених [17, 18, 19, 28].

У своїх дослідженнях О. Харитоновна (Нагорнюк) вказала на те, що Кістяківський одним із перших збагнув необхідність розкриття соціального змісту кримінального права та його інститутів. Вона зробила цінний висновок, що О. Ф. Кістяківський ніби передбачив появу соціологічної школи у кримінальному праві, він одним із перших збагнув необхідність розкриття соціального змісту кримінального права та його інститутів [28, с. 82-84].

Вивченню внеску О. Ф. Кістяківського у розгляд питання про інститут суду присяжних присвятила свої роботи В.Тарнавська. При дослідженні питань з історії становлення і розвитку суду присяжних як судового інституту, його роль і значення в контексті судової реформи 1864 р., дослідниця зверталась до робіт О.Ф.Кістяківського. Вона спробувала розглянути дане питання крізь призму поглядів українського вченого-юриста. Автор розкрила не лише погляди О.Кістяківського на інститут суду присяжних, а й показала витoki цих думок. Свої думки науковець черпав з історії російського права. Вивчаючи право він довів, що запровадження суду присяжних буде позитивним для вдосконалення судочинства. Автор активізувала надбання наукової діяльності Кістяківського, показала, що нині стоять перед суспільством ідентичні проблеми: нагальної потреби покращення судочинства, подолання правового нігілізму у вищих щаблях адміністрації, підвищення рівня правової культури населення [26, с. 15].

Великий пласт робіт, зокрема В.І.Андрейцев, В.Т.Дзюба, Ю.Д.Притика і ін., присвячено історії юридичного факультету Київського національного університету [1, 7, 21]. Дослідник В.Т.Дзюба показав як історично формується теперішнє кримінальне право. Серед фундаторів національного права він назвав О.Ф.Кістяківського, який створив нову правову науку європейського рівня. Автор епізодично розглянув наукову діяльність О.Кістяківського, найбільше уваги приділив роботі «Елементарний ученик общаго уголовного права...». Дану роботу вважав вершиною наукового доробку криміналіста, фундаментальною науковою пам'яткою кримінального права, в якій використано нові підходи до принципів питань з загальної частини кримінального права [7, с. 55-56].

Науковець показав, що О.Ф.Кістяківський, використовуючи у своїх роботах історичний, соціологічний, догматичний та порівняльно-правові методи, зумів зблизити класичний, історичний та соціологічний напрямки в науці кримінального права того часу. В основу такого наукового синтезу вчений поклав ідею верховенства права, згідно з якою людина визначається домінуючою соціальною цінністю. В.Дзюба наголошує на даному підході й стверджує, що кримінальне право та законодавство повинно бути спрямоване саме на охорону, захист людини, а також суспільства та держави [7, с. 58].

Інший дослідник П. Берзін, вивчаючи історію кримінального права в університеті, виокремив

етапи розвитку кримінально-правової думки в межах Київської школи. Другий, найбільш плідний період автор пов'язує з приходом на кафедру кримінального права і кримінального устрою та судочинства у 1864 р. саме О.Ф.Кістяківського. Автор стверджує, що після опублікування О. Кістяківським у 1867 р. роботи «Дослідження про смертну кару», з'явився очевидний розрив між Київською та іншими школами науки кримінального права. Однією з головних рис Київської школи став світогляд, що будувався на ідеях лібералізму [4, с. 165]. Та дослідник лише зазначив головні тенденції розвитку Київської школи і, взявши чималий хронологічний відрізок для вивчення, не розкрив у повному обсязі викладацьку діяльність окремих представників.

При юридичному факультеті Київського університету до сьогодні існує юридичне товариство. Товариство було відкрито в 1877 р. за ініціативою викладачів факультету, а саме: В.Г.Демченка, О.Ф.Кістяківського та К.А.Мітюкова. Головою якого О.Ф.Кістяківський був з 1879 р. Чимало дослідників, зокрема А.Дмитренко, О.Березюк, Ю.Дорошенко і ін., розглядають діяльність товариства, наголошують на визначному вкладі Кістяківського у його розвитку [3, 9]. Проте ці роботи носять узагальнюючий характер, ще не розкрито, як саме голова сприяв поширенню ідей товариства, якими питаннями товариство більше переймалося, які негаразди виникали при діяльності даного товариства. Недослідженим залишається питання відношення Кістяківського до цього товариства, наскільки воно було для нього важливим і яку роль він відводив товариству у своєму житті і т. ін.

Зараз почали вивчати вклад О.Кістяківського у розвиток звичаєвого права. Дослідниця М.Гримич продемонструвала унікальність програми з збирання звичаєвого права О.Кістяківського, показала її переваги над іншими. Розкрила розуміння вченим звичаю не як норми права, а як моделі поведінки. Даний підхід до звичаєвого права є актуальним і для сучасних наук – етнології та юридичної антропології [6]. Та, на жаль, ця сторона діяльності вченого майже не досліджена, не проаналізовані його роботи з звичаєвого права, також не розкрито його позиції та ставлення до тих чи інших звичаїв.

О.Ф.Кістяківський ввів до наукового обігу відому юридичну пам'ятку «Права по которым судится малороссийский народ». Даючи оцінку цій роботі, В.Дзюба зазначив: «Не буде перебільшенням сказати, що цей документ є взірцем інтелектуальної праці для наступних представників законотворчої діяльності української нації. Завдяки О.Ф.Кістяківському, сьогодні маємо змогу ознайомитися з першим Кодексом українського права, що є етапною подією у становленні української правової системи» [8, с. 94].

Висновки. Таким чином, з вищезазначеного бачимо, що сьогодні спостерігається все більше тенденція звернення науковців до праць О.Ф.Кістяківського, все частіше його роботи стають предметом наукових досліджень молодих учених. Спостерігаємо посилення вивчення укра-

їнського національного руху та окремих його діячів. У даному контексті з'явилось вже чимало робіт, які розкривають життєвий та творчий шлях О.Кістяківського. Проте детальний огляд літератури засвідчив, що вона не складає цілісної картини його життя та діяльності, не роз-

крито в повному обсязі і різносторонньо постать О.Ф.Кістяківського. Залишаються не вивченими приватне життя науковця, родинні та товариські зв'язки, ще не проаналізовано деякі аспекти педагогічної та громадської діяльності видатного юриста XIX ст.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Андрейцев В. І. Юридичний факультет: сторінки історичного розвитку / В. І. Андрейцев // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія. Юридичні науки. – 2004. – Вип. 56 – 59. – С. 6 – 10.
2. Белогриць-Котляревский Л. «Очерк научной деятельности профессора А. Ф. Кистяковского» / Л. Белогриць-Котляревский // Киевская старина. – 1885. – № 6. – С. 238 – 254.
3. Березюк О. Історія та сьогодення Київського юридичного товариства / О. Березюк // Юридичний журнал. – 2007. – № 11(65). – С. 135. – 136.
4. Берзін П. С. Біографічний нарис // Кістяківський О. Ф. Елементарний підручник загального кримінального права з детальним викладом засад російського кримінального законодавства. Загальна частина. – 3-тє вид. передрук. без змін з другого. – К., 2009. – С. 1–18.
5. Василенко М. «Права, по которым судится малороссийский народ», як джерело до історії державного права України XVIII віку / М. Василенко // Ювілейний збірник на пошану акад. М. С. Грушевського. – К., 1928. – С. 245 – 252.
6. Гримич М. В. Звичаєве право у дослідженнях Олександра Кістяківського / М. В. Гримич // Етнічна історія народів Європи: зб. наук. – К., 2001. – Вип. 9. – С. 28 – 33.
7. Дзюба В. Т. Видатні правники - представники школи київського університету та їх внесок у формування засад сучасного кримінального права національного спрямування / В. Т. Дзюба // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія. Юридичні науки – 2009. - № 81. – С. 52 - 61.
8. Дзюба В. Т. Вклад О. Ф. Кістяківського у розвиток науки кримінального права / В. Т. Дзюба // Законодавство України. Науково-практичні коментарі. – 2005. – № 4.- С. 92 - 94.
9. Дмитренко А. До історії створення юридичного товариства при Київському університеті святого Володимира / А. Дмитренко // Спеціальні історичні дисципліни. – К., 2002. – Ч. 2. – № 8/9. – С. 378 – 382
10. Ємець Р. «Право за яким судиться малоросійський народ» - найбільше зацікавлення вченого юриста (до 120-річчя з дня смерті Олександра Кістяківського) / Р. Ємець // Українознавство. Календар-щорічник. - К., 2004.- 2005. - С. 169 - 171.
11. Забіяка І. Дорога в сім десятків літ (Рецензія на кн. Кістяківського О. Ф. «Щоденник» (1874 – 1885); у 2 т. – К., 1994 – 1995) / І. Забіяка // Пам'ять століть. – 1996. – № 1. – С. 142 – 145.
12. Катренко А. М. Національно-культурна та політична діяльність Київської громади (60 – 90-ті роки XIX століття) / А. М. Катренко, Я. А. Катренко – К.: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2003. – 180 с.
13. Лимар А. М. Т. Симонов (Номис) та О. Ф. Кістяківський: до історії взаємовідносин / А. Лимар // Борисфен. – № 3. – С. 32 – 33; № 4. – С. 32 – 33.
14. Линюк Л. Мое друге я (До виходу «Щоденника» О. Ф. Кістяківського) / Л. Линюк // Сіверянський літопис. – 1998. - № 2 (20). – С. 68 - 73.
15. Лучицкий И. Труды А. Ф. Кистяковского в области истории и обычного права / И. Лучицкий // Киевская старина. – 1895. – № 1. – С. 64 – 87.
16. Лучицкий И. А. Ф. Кистяковский / И. Лучицкий // Київ. старовина. – 1885. – № 2. – С. 73 – 85
17. Нагорнюк О. В. Роль О. Ф. Кістяківського в розвитку основних шкіл кримінального права / О. В. Нагорнюк // Теорія та практика застосування чинного кримінального та кримінально-процесуального законодавства в сучасних умовах: Тези доп. Наук.-практ. конф.: у 2 ч. – Ч. II. – К., 2002. – С. 119 – 120.
18. Нагорнюк О. В. Вплив О. Ф. Кістяківського на розвиток соціологічних засад у науці кримінального права / О. Нагорнюк // Підприємство, господарство і право. – 2003. – № 11. – С. 5 – 8.
19. Нагорнюк О. Значення ідей О. Кістяківського для сучасної кримінально-правової науки: проблеми історичного методу та наступності / О. Нагорнюк // Вісник адміністративно-правових наук України. – 2002. – № 4. – С. 191 – 202.
20. Науменко В. Олександр Федорович Кістяковский (Біографічний очерк, с отрывками из рукописной автобиографии) / В. Науменко // Киевская старина. – 1895. – № 1. – С. 1 – 43.
21. Притика Ю. Д. Розвиток правничої думки на кафедрі правосуддя / Ю. Д. Притика, Н. О. Кіреєва, В. П. Шибіко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: юридичні науки – 2009. - № 81. – С. 160-164.
22. Світленко С. І. Народництво Наддніпрянщини 60-80-х років XIX століття у фондах особового походження архівів, відділів рукописів науково-дослідних установ та бібліотек України // Світ модерної України кінця XVIII – початку XX ст. Зб. наук. праць. – Д., 2007. – С. 384 – 398.
23. Світленко С. І. Народництво в Україні 60 – 80-х років XIX століття: теоретичні проблеми джерелознавства та історії / С. І. Світленко – Д., 1999. – 239 с.
24. Сикилинда А. І. Проблема смертної казни в работах А. Ф. Кістяковского / А. І. Сикилинда // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2003. – Вип. 21, ч. 2. – С. 128 – 135.
25. Скаун О. Ф. Политические и правовые взгляды А. Ф. Кистяковского / Скаун О. Ф. // Проблемы правоведения: респ. межвед. науч. сб. – К., 1986. – Вип. 47. – С. 57 – 61.
26. Тернавська В. Соціально-правова природа інституту суду присяжних у наукових поглядах професора О. Ф. Кістяківського / В. Тернавська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2008. - № 79. – С. 13 - 15.
27. Фойницький І. «А. Ф. Кистяковский как криминалист» / И. Фойницький // Київ. старовина. – 1895. – № 1. – С. 88 – 102.
28. Харитонов О. В. Кримінально-правові погляди О. Ф. Кістяківського: наукова спадщина та її значення для сучасних кримінально-правових досліджень / О. В. Харитонов – Х., 2010.
29. Шандра В. В. Антонович і О. Ф. Кістяківський / В. Шандра // Академія пам'яті професора Володимира Антоновича. – К., 1994 – С. 191–198.
30. Шандра В. С. «Щоденник» Кістяківського / В. С. Шандра // Київська старовина. – 1992. – № 6. – С. 19 – 28.
31. Яковліва А. «Український кодекс 1743 року «Права, по которым судится малороссийский народ» / А. Яковліва // Записки наукового товариства імені Шевченка. – 1949. – Т. 159. – С. 111 – 134.